

bölge kendi hâkimiyetleri altına girdikten sonra onlar hakkında bilgi vermez. Roma ve Bizans kaynakları dışında ise Lazlar'dan söz eden kaynak neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu sebeple Lazlar'ın tarihini kronolojik bir bütünlük içerisinde takip etmek zordur. I. yüzyılda Plinius'un onları Batum'un kuzeyinde gördüğüne dair kaydından sonra III-IV. yüzyıllarda eski Kolhis topraklarında Bizans kaynaklarında Lazika, Gürcü kaynaklarında Egrisi diye adlandırılan bir krallık ortaya çıktı. V. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu ile Sâsânîler arasında başlayan nüfuz çekişmesinde Kafkasya'nın güneyi önem kazandı ve V. yüzyılın sonuna doğru Bizanslılar bugünkü Gürcistan'ın batı kıyısını ele geçirdi. Tarihçi Prokopius'un Lazika savaşları diye andığı ve İmparator I. Iustinianos'un savaşlarını anlattığı eserinde önemli yer verdiği bu mücadele sırasında Lazika, Doğu ve Batı dünyasını temsil eden iki büyük gücün karşı karşıya geldiği bir mücadele alanı oldu. Doğu Roma İmparatorluğu ile Sâsânîler'in mücadelesi esasen Lazlar Bizans'tan yana tavır aldı. Sâsânîler'e karşı yapılan ittifak sırasında Bizans kaynakları Gubaz adlı bir Lazika hükümdarından bahseder. Bu kişi o zamana kadar ismi bilinen ilk Laz önderidir. Gubaz'ın Bizans ordularıyla birlikte Petra Kalesi'ni ele geçirmesi ve bölgedeki Sâsânî hâkimiyetine ağır darbe indirmesi kaynaklarda zikredilir. Bizans'la iş birliği yapmaları Lazlar'ın dinî hayatı açısından çok önemli bir değişime yol açtı. İmparator Iustinianos'un Hıristiyanlığı yayma gayretleri kısa sürede bölgede etkisini gösterdi ve Lazlar'ın Bizanslılar'la ittifakı beraberinde din değiştirmeyi de getirdi. Bu dönemde Lazika'nın başında Tsate adında bir kral vardı. 522'de Lazika prensinin İstanbul'a giderek Hıristiyanlığı benimsemesinden sonra bölgede Hıristiyanlık hızla yayıldı, Lazlar VI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğun biçimde bu dine girdi. Lazika savaşlarının Lazlar'a etkisi sadece dinî alanda olmadı. V-VI. yüzyıllardaki Bizans-Sâsânî savaşları sırasında Lazlar, Çoruh vadisinde yoğunlaşarak mücadele ederken Megreller de Rioni vadisine çekilip varlıklarını sürdürmeye çalıştı. Lazlar'ın boşalttığı yere Gürcüler yerleşince Acara, Megreller'le Lazlar arasında ara bölge haline geldi. Böylece iki toplulukta ilk ayrılık ortaya çıkmış oldu. Bu tarihlerden itibaren Megrel ve Lazlar'ın yanı sıra Abazalar da Bizans İmparatorluğu ile iş birliği yapmaya başladı, Gürcistan'daki Sâsânî hâkimiyetinin son bulması için onlarla ortak hareket etti. 562 yılına

kadar devam eden mücadele Sâsânîler'in bölgeyi terketmesiyle neticelendi. Onların bölgeden çekilmesinin ardından Bizans'ın müttefiklerinden olan Abhazlar tarafından kurulan Abhaz Krallığı VIII. yüzyılın ilk yarısında Lazika Krallığı'nı ilhak etti. XI. yüzyılda Selçuklular'ın Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz bölgesiyle bağı azaldı. Bizans tarihçileri de artık Lazlar'dan bahsetmez oldu. Lazlar'ın yaşadığı bölge bu defa Selçuklular'la Gürcüler'in mücadelesine sahne teşkil etti. Ancak Selçuklu ve Gürcü kaynaklarında yer almadığı için XV. yüzyılın ortalarına kadar Lazlar'ın tarihi hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. 1461'de Trabzon'un fethinin ardından Rize ve çevresi de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bu dönemden itibaren Lazlar İslâmîyet'i benimsemeye başladı. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Lazlar'dan tayin edilen âyanlar buldukları bölgeyi yönetti. 1851'de kurulan Lazistan sancağı Batum merkez olmak üzere Acara bölgesini ve Yukarı Guria'yı da içine alıyordu. 1878'de Batum'un Ruslar'ın eline geçmesinden sonra sancağın merkezi Rize oldu. Osmanlı-Rus savaşları Lazlar'ın kaynaklarda biraz daha sıkça anılmasına vesile teşkil etti. Lazlar'dan meydana gelen birliklerin Ahıska ve Ahılkelek savunmasında elde ettiği başarılar hem Rus hem Osmanlı tarihçilerinin dikkatini çekti. Osmanlı Devleti'nin bu savaşlarda yenilmesi Lazlar'ın durumunu etkiledi. Savaşlar sırasında Artvin, Kars, Ardahan 1917'ye kadar kırk yıl Ruslar'ın elinde kaldı. Gerek bu bölgelerde gerekse savaşın cereyan ettiği diğer yerlerde yaşayan Lazlar yurtlarını terkedip başka yerlere göç etmeye başladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bolu, Bursa, Yalova, Karamürsel, İzmit, Sapanca gibi şehirlere yerleşen Lazlar bu gruptandır.

Türkiye'de Osmanlı döneminden günümüze Laz ismi halk arasında Samsun'un doğusundaki Karadeniz halkını tanımlamak için kullanılmış, Laz adının zaman içerisinde daralan ya da genişleyen bu anlamı kavram karmaşasına yol açmıştır. Lazlar kendileri dışındaki grupların bu isimle anılmasına karşı çıkarken Doğu Karadeniz ahalisinin Laz adıyla anılmasının tarihsel ve kültürel gerçeklere uymadığını söylemişlerdir. 1923'te Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan, bu kavram karmaşasını biraz olsun ortadan kaldırmak için *Trabzon İli Laz mı? Türk mü?* başlıklı bir kitap yazarak meseleye temas etmiştir. Eserde Trabzon vilâyetinde yaşayanların

hepsinin Laz adıyla anılmasının yanlış olduğu vurgulanıp Lazlar'ın yaşadığı yerlerin sınırı çizilmiştir. Bu eserden anlaşıldığı üzere XX. yüzyıl başlarında Lazlar yoğun biçimde Pazar ve Hopa kazalarında yaşamaktaydı, 50.000 civarında nüfusları vardı ve Lazistan sancağında bulunan müslümanların üçte biri Laz'dı. Osmanlı dönemine ait tahrir kayıtları da bu durumu açık şekilde ortaya koyar ve Lazlar'ın yaşadığı coğrafyanın hiçbir zaman Doğu Karadeniz'in tamamını kapsamadığına delil teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Pliny, *Natural History* (trc. H. Rackham), London 1942, II, 347; Prokopius, *History of the Wars* (trc. H. B. Dewing), London 1979, II, 385, 391, 517-523, 549; Tirebolulu H. Alparslan, *Trabzon İli Laz mı? Türk mü?*, Giresun 1339; Muhammed Vanilişi – Ali Tandilava, *Lazlar'ın Tarihi* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1992; G. Arnicba, *Ortaçağ'da Abhazlar ve Lazlar* (trc. Hayri Ersoy), İstanbul 1993; D. Braund, *Georgia in Antiquity*, Oxford 1994, tür.yer.; Ali İhsan Aksamaz, *Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu*, İstanbul 1997; Y. Siharulidze v.dğr., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1998, tür.yer.; İ. B. Hann, *Doğu Karadeniz'de Efsane, Tarih ve Kültür* (nşr. Ali İhsan Aksamaz), İstanbul 1999, s. 17-46; M. Recai Özgün, *Lazlar*, İstanbul 2000; Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000, s. 62-63, 72-74; G. Greatrex – S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, London 2002, II, 56, 81, 117-118; W. E. D. Allen, "The March Lands of Georgia", *GJ*, LXXIV (1929), s. 139; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livâsı ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TTK Bellekten*, XXVI/102 (1962), s. 325; A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan (I)", *Bedi Kartlisa*, sy. 21-22, Paris 1966, s. 174-195; a.mlf., "Some Notes on the Laz and Tzan (II)", *a.e.*, sy. 23-24 (1967), s. 161-168; a.mlf., "The Last Laz Risings and the Downfall of the Pontic Derebeys, 1812-1840", *a.e.*, sy. 26 (1969), s. 191-210; M. Fahrettin Kirzioğlu, "Lazlar / Çanarlar", *TTK Bildiriler*, VII (1972), I, 420-445; Mehmet Bilgin, "Lazların Tarihi Bu mu?", *TT*, XIX/110 (1993), s. 122-128; *Kâmüsü'l-a'lâm*, V, 3967.

İBRAHİM TELLİOĞLU

LEÂLÎ AHMED ÇELEBİ

(ö. 971/1563)

Osmanlı ulemâsından,
Arap dili ve edebiyatı,
fıkıh ve kelâm âlimi.

Babasının adı Mustafa'dır. Kaynaklarda mahlası "Leâli" yanında "Lâli" ve "Bilâli" şeklinde de geçer. Kendi eserlerindeki ifadeleri asıl mahlasının "Leâli", Saruhânî nisbesi de Manisa'nın kazası Saruhanlı olduğunu veya Saruhanoğulları'na mensup bulunduğunu göstermektedir. Kemalpa-

şazâde'den ders aldı ve kendisine mülâzım oldu. Ayrıca Sâdî Çelebi'nin öğrencileri arasında yer aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra fetva kâtipliği yanında çeşitli yerlerde kadılık yaptı. Amasya kadısı iken vefat etti. Leâî Ahmed Çelebi Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazacak seviyede bir edipti. Fıkıh, kelâm, dil ve edebiyat alanlarında da telifleri vardır. Ferâiz ve geometriyle ilgili eser vermiş olması iyi derecede matematik bilgisine işaret etmektedir.

Eserleri. Dil ve Edebiyat. 1. Kāvânî-nü's-şarf. Sarf ilmine giriş konularına dair öğrenciler için hazırlanmış bir eser olup Hüseyin Kılınçarslan tarafından yüksek lisans tezi olarak yayıma hazırlanmıştır (bk. bibl.). **2. Kānūnū'l-'Avāmil ve burhānū'l-mesâ'il.** Abdülkâhir el-Cürçânî'nin eseri üzerine yazılan şerhin müellif hattı nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 454, vr. 1^b-37^a). **3. Şerhu'l-Emsiletî'l-muhtelife.** Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan eser yayımlanmıştır (İstanbul 1305). **4. Mecma'u'l-ka-vâ'id ve menba'u'l-fevâid.** Arapça ve Farsça sarf kurallarına dair olup başlangıç seviyesindeki öğrenciler için yazılmıştır (Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 454, vr. 39^b-58^b). **5. Şerhu Kaşîdeti'l-Bürde.** Leâî, Bûsîrî'nin kasi-

desini önce Arapça şerhetmiş (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3369), ardından bu şerhi Türkçe'ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3973). **6. Kasîde-i Münferice Şerhi.** İbnü'n-Nahvî'ye ait kasidenin tercüme ve şerhidir (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 570, vr. 1^b-17^b). **7. Tercemetü kasîdeti Bed'i'l-emâlî maa şerhihâ.** Sirâceddin el-Üşî'ye ait kasidenin Türkçe tercümesi ve şerhidir (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 7493). **8. Münşeât** (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Ali Nihad Tarlan, nr. 87, 89). **9. Tercemetü Kasîdeti Fatlûbnî tecidnî.** İbn Abbas'tan rivayet edilen, Zebûr'un münâcâta dair kısmının Arapça'ya nazmen tercümesinin yine nazmen Türkçe'ye çevirisidir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5427). **Fıkıh. 1. Mecma'u'l-mesâ'ili's-şer'iyye fi'l-'ulûmi'd-diniyye.** Müellifin Sâdî Çelebi, Çivizâde Mehmed Efendi ve Abdülkadir Hamîdî Çelebi'nin fetva kâtipliği görevinde bulunduğu sırada yazmış olduğu fetva sûretlerinin bir risâle şeklinde konularına göre tasnif edilip bir araya getirilmiş halidir. Risâlede sırasıyla ibadetlerle ilgili meseleler, zikir ve muta-savvıflara dair fetvalar, muâmelât konuları, nikâh, mehir ve talâk, mirasla ilgili meseleler ele alınmıştır. Eserde ayrıca Kemalpaşazâde, Mehmed Şah Fenârî ve

Ebüsuûd Efendi'nin fetvalarına da yer verilmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1066). **2. Risâle fi'l-ferâ'iz** (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1650). **3. Dâire-i Mermûze.** Miras taksimi konularının dair evî şekillerle açıklandığı Türkçe bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2529, vr. 87^b-91^a). **4. Risâle-i Mükemmile.** Yi ne ferâize dair bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 85, vr. 26^b-81^a). Leâî'nin bunların dışında *Fetihnâme* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3523, vr. 94^b-102^b), *Fâtîha Tefsiri* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 85, vr. 1^b-13^a), *Risâle fi'z-zevâya's-selâs* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6376, vr. 39^a-44^b) adlı eserleri mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî el-Lâli'nin *Kavânînu's-sarf Adlı Eserinin Edisyon Kitiği ve Tebyizi* (haz. Hüseyin Kılınçarslan, yüksek lisans tezi, 2007). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nev'izâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, İstanbul 1268, s. 44-45; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 827; *Osmanlı Müellifleri*, II, 51; Bahattin Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahim Karahisârî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümeleleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, Konya 1997, s. 57-107; Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul 2005, V, 262-263. ALİ BENLİ

Leâî Ahmed Çelebi'nin *Kānūnū'l-'Avāmil ve burhānū'l-mesâ'il* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk iki sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 454)

LEBLÎ

(اللبلي)

Ebü Ca'fer (Ebü'l-Abbâs)
Şihâbüddin (Sadrüddin) Ahmed
b. Ebi'l-Haccâc Yûsuf b. Ya'küb b. Ali
b. Yûsuf el-Fihri el-Leblî
(ö. 691/1292)

Dil, hadis ve kıraat âlimi.

Genel kabule göre 610 (1213) yılında, Kurtuba'nın (Cordoba) batısında İşbiliye'ye (Sevilla) bağlı Vâdilkebir (Guadalquivir) ırmağı sahilinde yer alan Leble (el-Hamrâ) kasabasında doğdu. Ancak öğrencisi İbn Câbir el-Vâdîşî'nin verdiği doğum tarihi (613/1216) doğruya daha yakın olmalıdır (Leblî, *Bernâme'ü Ebi Ca'fer*, s. 57; Süyûtî, I, 402). Leblî'nin sakinlerini, İspanya fethine katılan kabilelerden İyâd b. Nîzâr b. Mead'a mensup kimseler oluşturur. Fihri nisbesi, soyunun Kureyş kabilesine bağlı Adnânîler'in Kinâne koluna mensup Fihri b. Mâlik b. Nadr'a dayanmış olmasından gelir. Ona nisbet edilen ve Mağrib ülkele-rince bilinmeyen Sadreddin İlakabî ise muhtemelen Mısır'a ve Suriye'ye gidişin-de Meşârika ulemâsı geleneğine uyarak